
MIDDELEEUWSE HERPETOLOGIE

Deel 4: NU HOERT VAN ELKEN ALLENE, TEERST IN A.

Door: Marcel van der Voort, Heerbaan 14, 5721 LS Asten.

Inhoud: Inleiding - Van enen aspis es bescreven - Ausibena, als wijt horen - Literatuur.

Foto 1: Aspis; v. Maerlant, folio 122.

INLEIDING.

Van Maerlant eindigde zijn algemene inleiding met de mededeling, dat hij een reeks individuele "serpentes" zal gaan behandelen volgens de ordening van het alfabet. Hoewel het woord "serpent" in het Middelnederlands "slang" betekent, blijkt het woord in de Oudheid en de Middeleeuwen, dus ook

---

bij Van Maerlant, een groter betekenisveld te hebben. Wat namelijk volgt is, een bonte verzameling van amfibieën, hagedissen, slangen en wellicht ook nog mythologische dieren. We krijgen door zijn beschrijving een aardig beeld van de stand van zaken op het gebied van de toenmalige herpetologische classificatie en nomenclatuur.

De serpentes die Van Maerlant vervolgens de revue laat passeren, hebben niet altijd een duidelijke benaming van hem gekregen. Eigenlijk gebeurt het niet vaak, dat de door Van Maerlant gebruikte Latijnse benaming zonder meer duidelijk maakt over welk dier het gaat. De beschrijving die op de naam volgt, brengt ons vaak ook al niet veel verder. Soms komen we namen tegen van slangen die uit tropische gebieden afkomstig zouden moeten zijn als er onze contemporaine slangen mee bedoeld zijn. Maar Van Maerlant schreef zijn werk in 1270!

VAN ENEN ASPIS ES BESCREVEN.

Het was voor mij zó voordehandliggend om te veronderstellen dat met *Aspis* de hedendaagse aspisadder werd bedoeld, dat ik verzuimd had een andere mogelijkheid te overwegen. Nadat ik dat aanvanke-lijk dan ook niet gedaan had, bleek dat er een tweede interpretatie mogelijk is die minder proble- matisch is dan mijn eerste veronderstelling. Het navolgende kan ik u meedelen, dank zij informatie van P. Burger.

Met *Aspis* is hier ongetwijfeld bedoeld de Ureüs- slang, *Naja haje*, die voorkomt in het gebied dat Van Maerlant in vers 127 noemt, Egypte, een streek waar de gewone aspisadder niet voorkomt (Grzimek, 1973, pag 510; Pauly, 1975, V, pag 14). Over de kleur van deze slang begint Van Maerlant zijn eer- ste afzonderlijke slang in "A".

Aspis es een serpent ghedaen

Gheleu blaeu, hebbic verstaen.
(vss 97-98)

"De aspis", zegt Van Maerlant, "is een slang die, naar ik verstaan heb, er geelblauw uitziet." Deze kleur sluit aan, bij wat Pauly zegt over de Ureüsslang (Pauly, 14).

*Dient bijt, hi es metter doet ghemeene,
100 Maer met behendicheit niet clene
Belesement ende so begaet,
Dat sijn venijn niet en scaet,
Ende ment mach vanghen met ghemake.*
(vss 99-103)

Degene die door een aspis gebeten wordt, gaat normaliter dood, maar met een niet geringe schranderheid kan men de slang bezweren. Op die manier kan men bewerkstelligen, dat het vergif geen schade aanricht. Vervolgens kan men de slang gemakkelijk vangen.

Pauly (1975) vermeldt over deze *Aspis*, dat ze in Egypte gebruikt werd voor pijnloze executie van mensen. In een volgende bijdrage kom ik hierop terug.

*Dats om sonderlinghe sake,
105 Wantmen hem uten hoofde doet
Enen steen dier ende goet;*
(vss 104-106)

Een aspis vangen, doet men om een merkwaardig iets, want men haalt uit zijn hoofd een dure en nuttige steen. Waarvoor een dergelijke steen dan weer gebruikt zou moeten worden, vertelt Van Maerlant ons hier niet, maar wel op een andere plaats in zijn *Der Naturen Bloeme*, in boek XII dat over (edel)stenen handelt. Bij het lemma *jas-pis* lezen we, dat de steen die uit de kop van een *Aspis* gehaald wordt een heilzame uitwerking heeft

---

voor menigeen, zonder nadere precisering. Daaraan voorafgaand vertelt Van Maerlant, dat ook uit de kop van een ezel een soortgelijke steen kan worden gehaald, die een bijzondere werking heeft tegen o.a. vergiften.

Ameling (1978, pag. 102) noemt de slangensteen ook in zijn monografie over de adder. In tegenstelling tot wat Van Maerlant meedeelt (de stenen worden uit de koppen van de slangen gehaald), vertelt hij, dat men in een ver verleden meende, dat dergelijke stenen gevormd zouden worden door het giftige speeksel van een groot aantal gifslangen die op een snikhete zomerdag ineengestremgeld liggen. Die wijsheid is afkomstig van Plinius. In werkelijkheid, vervolgt Ameling, was zo'n steen een steen of een stuk glas met een bepaald soort natuurlijke tekening. Het voorwerp werd vooral aangewend als wondermiddel tegen slangenbeten. Wanneer er van een beet sprake was, moest men de steen op de beet drukken om de kwalijke gevolgen te voorkomen. Hij merkt even verder op, dat men in datzelfde verre verleden aannam, dat zo'n bezoar-steen afkomstig was uit de kop van een cobra.

Niet alleen werd zo'n slangensteen als medische therapie aangewend, ook de rest van de slang werd graag in de historische farmacie gebruikt. Zo vermeldt De Waal (1989) dat uit bewaarde apothekersrekeningen uit 1662 blijkt, dat "Veneetse driakel", ambachtelijk geproduceerd, een gewild middel was tegen allerlei besmettelijke ziektes, vooral tegen de pest. Naast opium, bevatte deze "medicijn" ook vers addervlees. De adders die het voorrecht hadden op deze manier het welzijn van de mens te dienen, werden door Venetiaanse drogisten in hun slangentuinen gekweekt, zodat ze te allen tijde verse voorraad hadden. Uit Venetië betrokken addervlees als theriac of triakel, was een garantie voor de deugdelijkheid van dit geneesmiddel, dat oospronkelijk als geneesmiddel tegen de beet van

---

vergiftigde dieren in het algemeen gold. (Ten overvloede wellicht: het betreft hier de Europese adder en niet meer de Egyptische cobra. Overigens noemt Pauly expliciet *Vipera ammodytes* als leverancier van huid en vlees voor het bereiden van een medisch panacee - Pauly 1975, V, pag. 14. Zie ook een volgend artikel over de *Basiliscus*.)

*Maer nu es ene nature in desen,
Dat sere scalc es int belezen;
Want alst den toevenare verstaet,
110 Diet met sulken arte vaet,
So steectet in teen ore den staert,
Ende worpet tander nederwaert
Jeghen daerde, ende stopt sijn oren,
Also dat niet en mach hoeren.
(vss 107-114)*

Van Maerlant vertelt ons, dat de aspis op dit gebied, nl. op dat van het belezen worden, zeer arglistig is. Want, als ze de tovenaer (slangenbezweerder) die haar m.b.v. een dergelijke kunstgreep wil vangen, hoort, dan steekt ze de staart in het ene oor en gaat met het andere op de grond liggen. Zo houdt ze haar oren dicht. Op die manier kan ze niets horen. In de Middeleeuwen was blijkbaar nog niet bekend dat slangen doof zijn!

*115 Solinus bescreven heeft
Dat elc met sinen noten levet;
Want als men slaet dat een doet,
Tander heeft den rouwe so groet,
Dat et navolghet den mordenare:
120 Hine stonde nemmer in sulker scare,
En sallen willen anevaerden:
Dat en latet om ghene vrese van swaerden.
Men cant hem oec beneemen niet,
Hine si vroet of hine ontvliet,
125 Hi sal hem emmer nemen tleven.
(vss 115-125)*

Solinus (ca. 200 na Chr., auteur van een geografisch handboek met allerlei wetenswaardigheden daarin, gebaseerd op Plinius) heeft geschreven, dat een aspis met zijn partner (samen)leeft. Dat was in die tijd een duurzame en trouwe verbintenis. Want, als men er één van het koppel doodslaat, dan heeft de ander zo'n verdriet, dat die de moordenaar achtervolgt; hij zou niet in zo'n grote groep kunnen staan, of de slang zou hem aanvallen; en het beest zou zich door geen zwaard laten tegenhouden. Op gezag van Solinus vervolgt Van Maerlant dan: "Men kan haar dat ook niet beletten; hoe verstandig men ook is, men kan haar niet ontvluchten, de slang zal hem (= de moordenaar) het leven beslist nemen."

*Van enen aspis es bescreven,
Dat in Egipten wilen een man
Voer sinen tafle een voeden began,
So dat niemen en dede onsochte.*
130 *Te lesten dat twe jonghen brochte,
Ende een sijn jonc dode ghinder
Een van des goets mans kinder.
Als die moeder om tetene quam,
Ende si die misdaet vernam,*
135 *Scoerde si daer om haer kint ontwe,
Ende sine quam weder nemmermee.*
(vss 126-136)

"Over een aspis is eens geschreven", zegt Van Maerlant, "dat in Egypte eens een man leefde, die er een aan zijn tafel gevoed heeft, een die nooit iemand kwaad deed." (bedoeld is wellicht, dat de man een aspis als huisdier had genomen; dat zoiets vroeger ook niet vreemd was, laat Ameling zien op pag. 77 van zijn monografie). Op een gegeven moment kreeg het dier twee jongen, en één van die jongen doodde één van de kinderen van die goede man. Toen de moederslang kwam om te eten, scheurde

---

ze, toen ze de misdaad ontdekte, haar kind doormidden, en verdween om nooit meer terug te komen.

*Na die maniere van everswine
Sijn ghescepen die tande sine.
(vs 137-138)*

"O ja," voegt Van Maerlant er tot slot aan toe, "de tanden van een aspis zijn net als die van everzwijnen."

AUSIBENA, ALS WIJT HOREN

Tegenwoordig nemen wetenschappers aan, dat met dit dier de *Amphisbaena* wordt bedoeld (Burger, 1989). We hebben te maken met de onschuldige wormhagedis (Grzimek, 1973, pag. 402 e.v.), een dier waarbij kop en staart moeilijk van elkaar te onderscheiden zijn.

Een eerdere veronderstelling voor dit dier gold de Indiase zandboa, of de tweekoppige slang, zoals hij ook wel genoemd werd, *Eryx johnii* (White, 1960, pag 179).

Ausibena kán een copiïstenfout zijn voor *Anfibena*: bij het overschrijven van boeken, zoals dat vroeger door bijv. monniken gebeurde, kwam het herhaaldelijk voor dat bepaalde letters met elkaar verward werden. Dat betreft dan bijv. de letters *n* en *u* en de *f* en de *s*. Door deze fouten kunnen natuurlijk uitzonderlijke dieren ontstaan. Wellicht dat dat hier het geval is (Burger, 1989).

*Ausibena, als wijt horen,
140 Dat heeft staende een hovet voren
Ende een ander in den staert.
(vss 139-141)*

De *Amphisbaena*, zoals wij het vernemen, heeft een

---

hoofd van voren en een tweede hoofd in de staart,
vertelt Van Maerlant ons.

*Nu loeptet hare, nu dare waert,
Windende na spaeldrinx wise.*
(vss 142-143)

De *Amphisbaena* loopt nu eens hier, dan weer daar,
waarbij hij kronkelt op de manier van een paling.

*Beide die hoofde nutten spise,
145 Beide striden si ende vechten.*
(vss 144-145)

Allebei de hoofden van de *Amphisbaena* nemen
voedsel tot zich, allebei de hoofden vechten ook.

*Plinius horic berechten,
Dattet hem eerst na winter toghet,
Want et coude heeft ghedoghet.
Voer den cuchuut coemtet, dats waer.*
(vss 146-149)

Van Plinius heeft Van Maerlant de wetenschap, dat
de *Amphisbaena* zich na de winter het eerst weer
vertoont, want het beest kan goed tegen de kou. De
Amphisbaena vertoont zich vóór de koekoek.

*150 Sijn oghen sijn als dat vier claer.
Ic en vant nemmeer in A,
Nu hoert van der B hier na.*
(vss 150-152)

Een laatste bijzonderheid van dit merkwaardige dier
is nog, dat de ogen als vuur zo helder zijn.
Daarmee is Van Maerlant uitgeput voor wat betreft
de beschrijving van de *Amphisbaena*, maar ook voor
wat betreft de "serpentes in A" en kondigt hij aan
verder te gaan met die "van B." Dat doe ik de vol-
gende keer eveneens.

LITERATUUR

- Ameling, A.D., (1978) De adder.
Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1978.
- Burger, P., (1989) Jacob van Maerlant, Het boek der natuur. Samenstelling en vertaling door P. Burger. Amsterdam 1989.
- Grzimek, B., (1973) Het leven der dieren, deel VI, Reptielen. Utrecht 1973.
- Maerlant, J. van, (1986) Der Naturen Bloeme.
Ed. dr. Eelco Verwijs, 1878. Ongewijzigde herdruk 1986.
- Pauly, Der kleine, (1975) Lexikon der Antike in 5 Bänden.
Herausgegeben von Konrat Ziegler und Walther Sontheimer. München 1975.
- Waal, J. de, (1989) Geneesmiddelen.
Helmonds Dagblad, 7 mei 1989.
- White, T.H. (1960) The Bestiary. A book of Beasts.
New York 1960.